

РОЛЬ СЕМАНТИЧНОГО СУБ'ЄКТА В СИНТАКСИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ

Метою статті є дослідження значення семантичного суб'єкта в текстах поетичних творів. Актуальність полягає в тому, що художній (поетичний) текст розглядається як сукупність внутрішніх закономірностей і як матеріал для лінгвістичного й семантико-синтаксичного аналізу. Доводиться твердження, що саме художній текст має таку специфічну будову речень, у структурі яких завдяки інтенціональним авторським засобам широко представлено різноманіття способів вираження суб'єктної системи. Результати дослідження дають можливість визнати текст вищою комунікативною одиницею соціально-мовленнєвої сфери, якій властиві категорії синтаксичної семантики. Згідно з цим наводяться висновки, що саме предметно-прагматична діяльність семантичного суб'єкта повністю відповідає інтенції автора поетичного тексту.

Ключові слова: інтенція, односкладне речення, семантико-комунікативна функція, семантичний суб'єкт, субстанційність, екзистенційність

Blyzniuk L. M. The Role of the Semantic Subject in the Syntactic Organization of the Poetic Texts. *The purpose of the article is to investigate the semantic subject meaning in the poetic texts. Research of syntax of the fiction language examines the problem of subject both from the linguistic and literature studies perspective. The importance of research correlates to the poetic text that submits to all the rules of the used language, in particular, semantic-syntactic ones. The actuality is that the fiction (poetic) texts is examined as totality of inner semantic-stylistic regularity and as the matter for linguistic and semantic-stylistic analysis. It is showed that fiction has specific structure of the sentence where the variety of subject system is implemented by the author's intensional methods. The results of research enable to acknowledge the text as a higher communicative unit of social conversational sphere, with the category of syntactical semantics. According to this conclusions, that what particularly substantive and pragmatic of the semantic subject completely meets for author intension in the poetic texts.*

Key words: intension, simple sentence, semantic-conversational function, semantic subject, substantial, existential.

Дослідження синтаксису мови художніх текстів є багатоаспектним явищем, яке може розглядати проблему суб'єктності як з погляду лінгвістичного, так і з літературознавчого. Мова художньої літератури входить до загальної, досить розгалуженої мовної системи, як надзвичайно важлива її частина. Її по праву можна вважати таким явищем, яке наділено власними особливими рисами і знаходиться у той же час в постійній взаємодії з різними відтвореннями й процесами мовної системи, що, зокрема, досить яскраво підтверджується під час дослідження семантико-синтаксичної специфіки будь-якого речення в художньому тексті.

На зорі мовленнєвого мистецтва виникла категорична вимога: мова літератури повинна відрізнятись від повсякденної, зображення дійсності з художньою метою – від інформаційної. Мова художніх творів, а особливо творів поетичного стилю, здійснює переважно експресивну функцію і передає почуття художньої форми. Якщо б існування поезії не було безсумнівно

встановленим фактом, можна було б із достатньою впевненістю довести, що її не може бути. Вихідний парадокс поезії полягає в тому, що, як відомо, кожна природна мова підпорядковується правилам неупорядкованого сполучення елементів, які її складають. На їх сполучуваність покладаються певні обмеження, які й складають правила цієї мови. Без подібних обмежень мова не може здійснювати комунікативну функцію. Однак зростання обмежень, що накладаються на мову, як відомо, супроводжується зниженням її інформативності. А це означає, що поетичний текст підпорядковується всім правилам уживаної мови, однак на нього накладаються нові, додаткові по відношенню до мови, обмеження: вимога дотримуватися певних метро-ритмічних норм, організованості на фонологічному, римовому, лексичному та ідейно-композиційному рівнях [5, с. 115]

Семантико-синтаксична будова вірша своєю певною композиційною формою спирається при цьому на різноманіття семантичних варіантів суб'єктності, а поетичний текст набуває особливої сили.

Цікаву концепцію поетичної мови можна знайти в працях М. Бахтіна, який стверджував, що лише в поезії мова розкриває всі свої можливості, оскільки тут для неї існують максимальні вимоги: «... поезія немов віджимає всі соки з мови, і мова перевищує тут саму себе» [1, с. 278]. Пізніше ідеї М. Бахтіна про мову поезії знайшли своє відображення у працях В. Кожина, який наполягав на тому, що форма мистецтва слова – не мовлення, а плід її художнього перевтілення, тобто, принципово, якісно інший феномен [3, с. 264].

Однак у мові поетичних текстів знаходить своє рельєфне відображення не тільки естетична, а й семантико-комунікативна функція, що є, на наш погляд, дуже важливим і цікавим. У той час, коли деякі літературознавці, стилісти та естети останніх 20-ти – 30-ти років забували про комунікативну функцію мови поезії, а лінгвісти та дослідники семантичного синтаксису ігнорували естетичну функцію поетичних творів, обмежуючись їх аналізом із позицій суто лінгвістичної точки зору, виникла проблема несумісності цих наукових положень. Такий неоднозначний підхід до поетичного тексту при збереженні традиційної схеми стилів мовлення не дозволив просунутися уперед при вирішенні проблеми місця й специфіки художньої мови в ракурсі семантико-синтаксичного аналізу речень.

Те, що в текстах художнього стилю, зокрема стилю поетичних творів, так чи інакше розкривається естетична функція мови й мовлення – це, безумовно, у наш час не заперечується більшістю лінгвістів і синтаксистів. Текстова й синтаксична організація поетичних творів, на нашу думку, концентрує відношення митця до повідомлюваного за допомогою складних поетичних тональностей, специфічної ритміки, експресивної модальності речень, добору певної доречної структури за будовою. Згідно з цим цікавим дослідженням семантичного суб'єкта в реченнях односкладної структури поетичних текстів є цікавим і до кінця не вивченим. Семантико-комунікативна настанова автора поетичного тексту розкриває широкі можливості для яскравого вираження й підкреслення ролі семантичного суб'єкта (на

прикладом наведених далі уривків із творів української поетеси Ліни Костенко) саме в односкладних реченнях.

Питання семантичного суб'єкта в сучасній українській синтаксичній науці й досі залишається відкритим, особливо при дослідженні речень односкладної структури. Актуальність досліджень позицій та функціональних різновидів семантичного суб'єкта в односкладних реченнях текстів поетичного мовлення полягає в тому, що саме художній текст має цікаву й специфічну будову речень, у структурі яких завдяки інтенціональним авторським засобам широко представлено різноманіття способів вираження суб'єктної системи. Така ситуація є цілком справедливою, оскільки, як відомо, мови поетичних творів притаманним є більше, ніж для художньої прози, концентрування, стислість й емоційна напруга [6, с. 248].

Будь-яке художнє мовлення, зокрема поетичне, базується на законах асоціативно-образного мислення. Життєвий матеріал у такому тексті перетворюється на «маленький всесвіт», побачений очима самого автора. У художньому зображенні діє закон психологічної перспективи і здійснюється комунікативно-естетична функція. Отже, для художніх текстів змістовою є форма, оскільки вона виключно й оригінально передає внутрішній стан автора, персонажів, унаслідок чого створюється відома в літературознавстві «вторинна дійсність».

Авторське текстотворення формується зокрема на підставі тих засобів мовлення, у яких знаходиться своє вираження особистий мовленнєвий досвід письменника або поета. За наявності вищого ступеня свідомості мовного відбору, яким й відрізняється художня творчість, інтенціональні спрямування автора отримують у ньому найбільш яскраве втілення. Таким чином, можна розглядати художній (поетичний) текст не тільки з точки зору його внутрішніх закономірностей, але і як матеріал для лінгвістичного й семантико-синтаксичного аналізу. Цікаво при цьому простежити роль синтаксичних мовних фактів, специфічні ознаки яких зароджуються автором або як початкові, або виникають завдяки іншим конструктивним ознакам, таким як субстанційність та екзистенційність. На нашу думку, особливим компонентом будь-якого художнього тексту, зокрема, поетичного, є субстанційний і екзистенційний компоненти. Субстанційний компонент містить покликання на авторську інтенцію, а екзистенційний чітко відмежовує номінативний зміст речення від номінативного змісту інших мовних одиниць. Отже, через речення, наповнене різними суто суб'єктивними величинами, реалізується весь вимір людського буття. Екзистенційний компонент «дозволяє створювати» світ, оскільки він закриває межі констатованої ситуації, для якої людський розум у навколишній дійсності є лише «сірим матеріалом» [4, с. 33]. Речення односкладної будови дають можливість це довести.

Розглядаючи роль семантичного суб'єкта в структурі односкладних речень, доречно спиратися на вчення О. О. Шахматова, на думку якого в реченнях такої структури яскраво не виражені ні підмет, ні присудок, – вони позбавлені чіткого членування на дві групи членів речення. Отже, аналізувати можна лише головний член, який в односкладному реченні може бути

ототожнений формально або з підметом, або із присудком, причому, звичайно, не слід забувати, що такий присудок відрізняється від присудка двоскладного речення тим, що викликає уяву й про предикат, і про суб'єкт, а присудок двоскладного речення відповідає тільки предикату [7, с. 30].

У межах односкладного речення предикативність реалізується в одному компоненті, а семантичний суб'єкт формально репрезентований як другорядний член речення, наприклад: *І так нам вільно, так повільно, / таке роздолля степове!* (2, с. 70); *Йї стане легше, певно. Як мені...* (2, с. 63).

Визначаючи специфіку ролі семантичного суб'єкта в семантико-синтаксичній будові речень односкладної структури, слід брати до уваги мовленнєву реальність поетичного добутку, сам факт того, що літературний образ існує в слові, а не виокремлюється в оболонку зі слова, звідки може бути витягнутий. Поетичний добуток, таким чином, слід розглядати, як факт мовлення, а отже, як такий знак семантичного синтаксису, що має подібність до дійсності, з якою він співвіднесений. Це можливе лише з урахуванням композиційно-стильових рішень, що прийняті автором.

Семантико-синтаксичний аналіз поетичних текстів свідчить про те, що так звана індивідуальна авторська картина світу носить відображений характер, вона більшою мірою суб'єктивна й володіє специфічними рисами мовної особистості її творця. Надзвичайна естетична концептуалізація таких поетичних творів дає нам можливість викреслити досить чіткі позиції щодо мовної репрезентації в них семантичного суб'єкта.

Суб'єктність є невід'ємною ознакою поетичного твору, тому що вона детермінована самим актом комунікації. Керуючись художнім задумом, поет обирає певний тип суб'єкта мовлення, який виконує у творі специфічну комунікативно-прагматичну функцію: розвиває сюжет. Членування ж віршової мови на синтаксичні одиниці – речення виявляє деякі особливості синтаксису індивідуальних стилів. Визначається цікава тенденція будувати строфічні твори переважно на основі односкладних речень, синтаксична специфіка яких є досить неординарною. Об'єднувальна дія віршового ритму виводить суб'єктно-предикатні відношення за межі речення на рівень тексту завдяки використанню рядів односкладних речень [2, с. 156]. Семантичний суб'єкт у таких випадках (переважно особовий) усувається з односкладного речення. При цьому характер суб'єкта, який усувається, – особовий або предметний – зумовлює певний варіант або навіть тип односкладного речення. Завдяки цьому утворюються означено-, узагальнено- та неозначено-особові односкладні речення

Означено-особове речення утворюється з двоскладного з першим і другим особовим суб'єктом у результаті пропускання підмета в тому випадку, якщо цей суб'єкт однозначно проектує форму дієслова-присудка. Останнє буде можливим, якщо дієслово стоїть у формі теперішнього або майбутнього часу наказового способу, наприклад: *Криши, ламай, трохи стереотипи!* (2, с. 11); *Пиши про честь і совість, а при етом / вмочи своє перо у каламуть...* (3, с. 160); *Обвудлюйся. З дияволом грай в теніс* (2, с. 11); *Шукайте цензора в собі* (2, с. 15).

В узагальнено-особових реченнях можна помітити відсутність різниці між першим особовим, другим особовим і предметно-особовим суб'єктами, як, наприклад, у реченні *Сльозами горю не допоможеш ; Як жити, зачепившись на мілкому, / то краще потонуть на глибині* (1, с. 76) є особовий суб'єкт, але він не індивідуальний, а узагальнений.

У неозначено-особовому односкладному реченні прихований предметно-особовий суб'єкт: він втратив зв'язок з особовими суб'єктами, що позначають мовця і слухача, через це і став неозначеним, наприклад: *Гадаєш, цвинтар це та й годі* (1, с. 78), *гадаєш* – це *хтось* (невизначений предметно-особовий суб'єкт).

Крім того, односкладні речення поділяються на особові та предметні залежно від семантики суб'єкта в особовому або предметному найменуванні, наприклад: *І чую тишу* (2, с. 10); *Завтра глянеш пустими очима, / тупо всміхнешся з усіх газет* (1, с. 23), *Нам зустрітись на обрії треба* (1, с. 46) – означено-особові односкладні речення (особові); *Воно, звичайно, що там говорить. / Отож-бо й є, нема чого балакати* (2, с. 37), *Напитись голосу твого, / того закоханого струму, / тієї радості і суму, / чаклунства дивного того* (2, с. 124) – узагальнено-особові односкладні речення (особові); *Не треба класти руку на плече* (2, с. 32) – неозначено-особові (особові); *Тебе зарядили тупою звичкою* (1, с. 24); *В бігах поповнюють гарем* (4, с. 12), *В безсмерті холодно. І холодно в житті.* (2, с. 52) – обставинно-суб'єктні іменні (предметні); *Світає* (4, с. 132) – безсуб'єктні дієслівні (предметні); *Холодно... Холодно... Холодно... Холодно...* (1, с. 89) – безсуб'єктні іменні (особові та предметні).

Таким чином, власна семантика семантичного суб'єкта залежить від того, в якій формі він може існувати.

Отже, семантичний особовий суб'єкт в односкладних реченнях (що підтверджується фактами з поезій) може бути: 1) означеним, узагальненим і неозначеним; 2) мати форми непрямих відмінків; 3) не може повністю редукуватися (усуватися) з дієслівного речення. Відповідно, предметний суб'єкт: 1) не може бути означеним, узагальненим і неозначеним; 2) має форми непрямих відмінків; 3) може повністю редукуватися з дієслівного речення.

При дослідженні семантико-синтаксичних параметрів художнього тексту, визначенні багатомірності й варіативності семантичного суб'єкта в ньому (в структурі речень односкладної будови, характерної для поетичної мови), вирішується питання щодо виявлення на текстовому рівні універсальних мовних відношень. Розглядаючи мову, як системно-структурне утворення, за основу слід брати ієрархічне уявлення про різноманітні мовні одиниці, що знаходяться у відношеннях «засіб – функція». При цьому найвищим рівнем традиційно визнається рівень синтаксичний, оскільки саме він немов замикає мовну систему.

Крім того, лише в тексті (зокрема, художньому) речення усвідомлюються адекватно – цей факт давно підтримують положення психолінгвістичного рівня і теорії мовних актів. Таким чином, можна впевнено констатувати, що поетичний текст із власною специфічною семантико-синтаксичною будовою є особливою мовною одиницею, яка гармонійно включається в

рівень культури завдяки різновидам комунікативної позиції семантичного суб'єкта.

Перспективи даного дослідження полягають у можливостях подальшого системного аналізу вияву форм і позицій семантичного суб'єкта в односкладних реченнях поетичного мовлення. При цьому синтаксична організація поетичних творів може розглядатися згідно з теорією семантико-синтаксичних відношень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. М. К эстетике слова // Контекст. М.: Наука, 1973. 324 с. 2. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. М., 1986. 206 с. 3. Кожин В. В. Об изучении художественной речи // Контекст. М.: Наука, 1975. 323 с. 4. Ломов А. М. Основы русской грамматики : Морфология и синтаксис. – Воронеж, 1984. 215 с. 5. Петровський А. В. Основні принципи структурного аналізу поетичних текстів. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки*. 2004, № 3. С. 113–119. 6. Храпченко М. Б. Язык художественной литературы. *Новый мир*, 1983, № 9. С. 235–248. 7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л.: Наука, 1941. 387 с.

Джерела:

1. Костенко Л. В. Мандрівки серця. Поезії. К., 1961. 2. Костенко Л. В. Неповторність. Вірші. Поеми. К., 1980. 3. Костенко Л. В. Вибране. К., 1989. 4. Костенко Л. В. Берестечко. Історичний роман. К., 1991.

Близнюк Леся Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри історії та мовознавства, Український державний університет залізничного транспорту, площа Фейєрбаха, 7, Харків, 61000, Україна.

Tel.: 0671169002; 0996789717

E-mail: mega.les@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5906-3562>

Blyzniuk Lesia Mukolaiivna – Ph.D in Philology, Associated professor, Head of the Department of History and Linguistics, Ukrainian State University of Railway Transport, Feierbakh Square, 7, Kharkiv, 61000, Ukraine.